

Η ΓΕΛΛΩ ΣΤΗ ΔΗΜΩΔΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ*

Ἡ παλαιότερη γνωστὴ μνεία γιὰ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα Γελλῶ βρίσκεται στὴ φράση «Γέλλως παιδοφιλωτέρα»¹, ποὺ φαίνεται νὰ ἀπευθύνῃ ἡ Σαπφῶ (ζ' - ς' π.Χ. αἰ.) ἐναντίον ἀντεράστριάς της, τὴν κατηγορεῖ δηλ. ὅτι δῆθεν ἀγαπᾷ τὰ παιδιά πῶς πολὺ καὶ ἀπὸ τὴ Γελλῶ. Ἑρμηνεύοντας τὴ φράση αὐτὴ, ποὺ εἶχε γίνει παροϊμιώδης, ὁ Ζηγνόβιος γράφει: «Γελλῶ παιδοφιλωτέρα: Ἐπὶ τῶν ἀώρως τελευτησάντων, ἥτοι ἐπὶ τῶν φιλοτέκνων μὲν, τρυφῇ δὲ διαφθειρόντων αὐτά. Γελλῶ γάρ τις ἦν παρθένος, καὶ ἐπειδὴ ἀώρως ἐτελεύτησε, φασὶν οἱ Λέσβιοι αὐτῆς τὸ φάντασμα ἐπιφοιτᾶν ἐπὶ τὰ παιδιά, καὶ τοὺς τῶν ἀώρων θανάτους αὐτῇ ἀνατιθέασιν»².

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ Γελλῶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ μεγάλο φόβητρο γιὰ τὶς μητέρες. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός (12^{ος} αἰ.) ἐρμηνεύοντας δημῶδεις δεισιδαιμονίες τῆς ἐπαρχίας ποὺ γράφει «Περὶ τῆς Γελλῶς» ὅτι αὐτὴ ἀναφέρεται πρὸς ἀπόκρυφο ἐβραϊκὸ βιβλίον, ὅπου παρουσιάζονται τὰ ἔκτακτα καὶ οἱ πράξεις τῶν δαιμόνων, ὡς «δυνάμεις τις πρὸς τὰς γενέσεις καὶ τὰς αἰτίας ἀντίθετος· αὕτη γοῦν τὰ τε κρυφορούμενα φησὶν ἀναιρεῖ, καὶ ὅποσα τῆς μήτρας διολισθήσῃ καὶ χρόνος αὐτῇ τῆς ἀναιρέσεως ἐνιαύσιος ὥρισται· εἴτα δὴ δεσμεῖ αὐτὴν ἡ Ἀδράστεια»³. Ἀλλὰ ὅπως προσθέτει ὁ Ψελλός, «ἥ γε τήμερον ἐπέχουσα δόξα τοῖς γραῖδιόις τὴν δύναμιν ταύτην παρέχεται· πτεροὶ γοῦν τὰς παρηγηκνίας καὶ ἀφανῶς εἰσουκίζει τοῖς βρέφεσιν· εἴτα θηλάζειν ποιεῖ ταύτας καὶ παῖαν τὴν ἐν τοῖς βρέφεσιν ἀπορροφᾶν ὥσπερ

* Ἀνακοίνωση ποὺ ξῆνε στὸ Ε' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο ("Ἁγιος Νικόλαος, 25 Σεπτ. - 1 Ὀκτ. 1981). Ἡ μελέτη συμπληρώθηκε μὲ στοιχεῖα ἀπὸ μεταγενέστερη ἀποστολὴ μου στὴν ἐπαρχία Σητείας τὸ 1982.

1. Poetarum Lesbiorum fragmenta. Ed. Edgar Laber et Denys Pacc, Oxford 1963 2, σ. 101, ἀρ. 178.

2. Corpus Paraemiographorum Graecorum, ἐκδ. Leutsch-Schmeidewin, τόμ. I, Mildesheim 1958 2, σ. 58. "Ὅμοια γράφει καὶ ὁ Σουΐδας: «Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα· αὕτη ἄωρος ἐτελεύτησε, καὶ τὸ φάντασμα αὐτῆς ἐδόκουν ἐπὶ τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἀώρους θανάτους ἰέναι» (Suidae, Lexicon, ἐκδ. A. Adler, τόμ. I, Lipsiae 1928, σ. 512).

3. Κ. Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 5 (Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα), ἐν Παρίσιος 1876, σσ. 572-573.

ύγρότητα· τὰ γοῦν συντακέντα τῶν νεογνῶν Γιλλόβρωτα αἱ περὶ τὴν λεχὼ ὄνομάζουσιν»¹.

Ἦταν τόσο μεγάλος ὁ φόβος γιὰ τὴ Γελλῶ καὶ τόσο διαδεδομένη ἡ πίστη στὴν ὑπαρξή της, ὥστε ἡ Ἐκκλησία μὲ συμβουλές ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιτίμια προσπαθεῖ νὰ ἐξαλείψῃ τὴ δεισιδαιμονία αὐτή: «Καὶ τοῦτο πλάνη τοῦ διαβόλου εἶναι καὶ μὴν πιστεύετε ὅτι αἱ Γελλοῦσαι νὰ ἀναρροφῶσι τὸ αἷμα τῶν βρεφῶν καὶ νὰ τὸ θανατώσων»· «οἱ λέγοντες ὅτι αἱ στρίγγλαι εἰσὶ καὶ μορὰ καὶ Γελλοῦν καὶ στέργουν αὐτὰ καὶ λέγουν ὅτι ἀληθῆ εἰσιν, ἀνάθεμα»². Φαίνεται ἐξάλλου ὅτι μὲ τὸ ὄνομα Γελλοῦδες οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐννοοῦσαν ἀπλῶς κάποιο δαιμόνιο, ἀλλὰ καὶ γραῖδια καὶ γενικώτερα γυναῖκες ποὺ ἐπιδίδονταν στὴ μαγεία, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τοὺς Νομοκάνονες, στοὺς ὁποίους καθορίζεται ἡ ποινὴ γιὰ τὶς Γελλοῦδες ποὺ μετανοοῦν³.

Παρὰ τὶς συμβουλές ὅμως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἐπιτίμια, ἡ δεισιδαιμονία γιὰ τὴ Γελλῶ παρέμεινε τόσο βαθειὰ ριζωμένη στὴ λαϊκὴ ψυχὴ, ὥστε νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τοὺς νεώτερους χρόνους. Σήμερα ἡ πίστη γιὰ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα, μὲ διάφορες παραλλαγές καὶ ἐννοιολογικοὺς μετασχηματισμοὺς, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ σὲ ὅλο σχεδὸν τὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ κυρίως τὸ νησιωτικόν. Ἔτσι σὲ ἄλλα μέρη ἡ Γελλῶ θεωρεῖται Στρίγγλα, Λάμια ἢ κάποιο ἄλλο κακοπαῖον πνεῦμα ποὺ προκαλεῖ τὸ θάνατο τῶν παιδῶν. Ἄλλοῦ ταυτίζεται μὲ τὶς Νεραίδες ἢ νομίζεται ἑίδος Νεραίδας καὶ ἄλλοῦ διατηρεῖ τὶς ιδιότητες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου δαιμονίου, μὲ διάφορους διαλεκτικούς τύπους⁴.

Στὴν Κρήτῃ εἰδικώτερα, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ χῶρο τῆς παρούσας ἔρευνας, τὸ

1. Κ. Σάθας, ὁ.π., σ. 573. Ἐνδείξεις ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία πείθουν ὅτι ἡ Γελλῶ ἦταν γνωστὴ στὴν ἐλληνιστικὴ Αἴγυπτο ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο μ.Χ. αἰώνα (βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἡ Γελλῶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ ρομανικὴν λαογραφίαν, Λαογραφία 30, 1975, σ. 272· πβ. καὶ Θεοχ. Μ. Προβατὰκη, Τὸ «Πεδουλοχάρτι». Ἐνα ἄγνωστο χειρόγραφο ἐξορκισμῶν, Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικοῦ χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 407).

2. Φ. Κουκουλές, Περὶ τῆς τῶν ἀνήβων τροφῆς καὶ ἐπιμελείας παρὰ Βυζαντινοῖς, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν ΙΔ' (1938), σσ. 328-329.

3. Στ. Κυριακίδης, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις..., Λαογραφία 8 (1921), σ. 479, σημ. 5.

4. Ν. Γ. Πολίτης, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεραίδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον Ε' (1918), σ. 9 (= Τοῦ ἰδίου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Δ', ἐν Ἀθήναις 1980-85, σσ. 496-497). Βλ. καὶ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Αἱ περὶ Νεραίδων δοξασαί καὶ παραδόσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν, περ. δευτέρα, τόμ. ΚΔ' (1973-74), σσ. 337-355. Γιὰ τοὺς διαλεκτικούς τύπους τῆς λέξεως μὲ τὶς ἐπὶ μέρους νεοελληνικὲς σημασίες, βλ. λῆμμα Γελλοῦ, σὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 4, τευχ. β', ἐν Ἀθήναις 1980, σσ. 295-296.

ἀρχαῖο ὄνομά της ἡ παιδοκτόνος δαίμων διασώζει στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, ἐνῶ στὶς κεντρικὲς καὶ δυτικὲς ταυτίζεται ἢ συμφύρεται καὶ ἐκεῖ ἐννοιολογικὰ μὲ τὶς Νεράιδες ἢ μὲ ἄλλα δαιμόνια.

Σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση ἀπὸ τὴν Κρήτη, ποὺ δημοσίευσε ὁ Ν. Γ. Πολίτης, «οἱ Νεράιδες πᾶνε τὴ νύχτα στὰ σπίτια δίχως νὰ φαίνονται καὶ ὅπου εὗρουν μικρὰ παιδιὰ νὰ κοιμοῦνται ἀφύλαγα τοὺς ρουφοῦν τὸ αἷμα. Αὐτὰ τὰ δυστυχισμένα παιδιὰ εἶναι κίτρινα καὶ ἀδύνατα καὶ τὰ λέν' νεραΐδογλυμμένα»¹.

Στὴ Μᾶζα Ροδοβανίου Χανίων «ἄμα κιανιάς² τῇ ποθαίνανε τὰ κοπέλια, ἐλέγανε πὼς τὰ κατάλυε ἡ Νεράγδα... Κάθε ἄνθρωπος ἔχει μιὰ Νεράγδα... Ἡ γυναίκα ἔχει Νεράγδο καὶ ὁ ἄντρας ἔχει Νεράγδα. Ἄμα δὲν ἤθελα νὰ συμπήσουνε³, πήγαινε ὁ Νεράγδος καὶ κατάλυε τὸ παιδί»⁴.

Στὴν Κουμάσα Ἡρακλείου ὁ θάνατος τῶν παιδιῶν ἀποδίδεται στοὺς «φασκελωμένους», δηλ. σὲ δαίμονες⁵, ἐνῶ στὴν Ἀγία Παρασκευὴ τοῦ ἴδιου νομοῦ στὸ «ἀερίκό», ποὺ ἐμφανίζεται μὲ μορφή «λούπη», δηλ. ἀρπακτικοῦ ὄρνεου⁶.

Στὴν περιοχή Μεραμπέλλου Λασιθίου, αἰτία τοῦ ἀποπνιγμοῦ τῶν βρεφῶν θεωρεῖται ἡ «Μουσουμπιά» ἢ «Μαροῦ», «ἄγρια κατὰ γυναικα μὲ σουβλερὰ νύχια ποὺ πνίγει τὰ μωρά»⁷. Ὁμοίως Μουσουμπιά εἰσάγεται καὶ στὴν Παχειὰ Ἄμμο Ἱεραπέτρας ἢ Νεράιδα ποὺ κίτρινε τὴ νύχτα τὰ μωρά⁸. Μουσουμπιά ἐπίσης ἢ Μαρούσα λέγεται καὶ στοὺς Ἀποστόλους Ἡρακλείου ἢ προσωποποιημένη αἰτία τοῦ θανάτου τῶν παιδιῶν, ἰδίως τῶν βρεφῶν⁹.

1. Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, Μέρος Α', σ. 440, ἀρ. 747.

2. κάποιας (βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι στὴν Ἀθηνᾶ, τόμ. 25, 1913, σ. 320).

3. ταιριάσουν· συμπῶ = ὠφελῶ, βοηθῶ (Γ. Ν. Χατζιδάκις, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις, Ἀθηνᾶ 29, 1917, σσ. 197-198).

4. ΚΑ. (=Κέντρον Ἑρευνῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας) χφρ ἀρ. 2798, σ. 35 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1964). Πβ. Π. Βαβουλάκη, Παρατηρήματα... Κρητικὰ Χρονικά, Β' Λαογραφικὸν Παράρτημα, Ἡράκλειον Κρήτης 1957, σ. 23.

5. ΚΑ. χφρ ἀρ. 2858, σ. 38 (συλλ. Ἐ. Κογκάκης, 1964). Ἡ χρῆσις τῆς λ. «φασκελωμένος» γίνεται μὲ ὑβριστικὴ ἐννοία (πβ. Ν. Γ. Πολίτου, Ὑβριστικὰ σχήματα, Λαογρ. Σύμμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σ. 386).

6. ΚΑ. χφρ ἀρ. 2846, σ. 16 (συλλ. Ἀριστ. Χουρδάκης, 1964). Ὁ λούπη εἶναι σαρκοφάγο ὄρνειο, εἶδος γυπαετοῦ (βλ. Μ. Πιτυκάκη, Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Ἀνατ. Κρήτης, Ἀθήνα 1984, σ. 561, στὸ λήμμα).

7. ΚΑ. χφρ ἀρ. 1105, σσ. 310-311 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, 1937)· πβ. ΙΑ. (=Κέντρον Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) χφρ ἀρ. 611, σ. 99.

8. ΣΑ. (=Σπουδαστήριον Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) χφρ ἀρ. 99, σ. 12 (συλλ. Μαρία Τωμαδάκη, 1966).

9. ΚΑ. χφρ ἀρ. 2767, σ. 11 (συλλ. Ἐμμ. Σαμπαθανάκης, 1963. Πβ. καὶ Εὐαγγελίας Φραγκάκη, Ἡ δημόδης ἱατρικὴ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1978, σσ. 68 καὶ 229. Μουσουμπιά

Στὴν περιοχή τῆς ἐπαρχίας Σητείας ὁμοῦ γίνεται λόγος καθαρὰ γιὰ Γελλῶ. Στὴ Σκοπὴ π.χ. πιστεύουν ὅτι τὸ ἄρρωστο παιδί «τὸ τρῶνε οἱ Γελλοῦδες καὶ λιώνει σιγὰ-σιγὰ σὰν τὸ κερί»¹. Στὶς Λιθίνες διηγοῦνται ἐπίσης γιὰ Γελλοῦδες, ποὺ τὶς φαντάζονται ὡς «γυναῖκες ποὺ ἔχουνε μαῦρες φουσκές στὸ στόμα»², καὶ «τρῶνε τὰ κοπέλια, τρῶνε τὰ δῶά»³. Γενικὰ πιστεύεται στὴ Σητεία ὅτι οἱ Γελλοῦδες ρουφοῦν τὸ αἷμα ἀπὸ τὰ θύματά τους⁴.

Σχετικὴ μὲ τὴν ἀντίληψη αὕτῃ εἶναι μιὰ παράδοση στὴν περιοχή τοῦ Χαμαιζίου (Σητείας) γιὰ «Γελλουδόσπηλιο», «σπήλαιο μὲ ἀπολιθώματα στοὺς τοίχους σὲ σχῆμα γυναικας. Πιστεύουν ὅτι εἶναι οἱ Γελλοῦδες, ποὺ πήγαιναν καὶ ξερονούσαν τὸ αἷμα ποὺ ἔπιναν τὴ νύχτα ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιὰ. Ὁ Θεὸς ἐληπθήθηκε τὰ παιδιὰ καὶ τσί 'καμε πέτρες»⁵. Ὁμοία παράδοση γιὰ «Γελλουδόσπηλιο» ὑπάρχει καὶ

στὴν Κρήτῃ λέγεται καὶ ἡ ἀποπληξία, ὑπάρχει δὲ ἡ κατάρρα «Μουσουμπιά νὰ σοῦ ῥθει» (Ιλ. χφσ ἀρ. 323, σ. 88, καὶ ἀρ. 473, σ. 76). Ἡ ἀν καὶ ἡ ἐτυμολογία καὶ ἐρμηνεία τῆς λ. παρουσιάζει προβλήματα, ἡ Μουσουμπιά (ἢ *Maros*, *Μηρόσια* κ.τ.δ.) μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ἀρχαία Ἐμπούσα, ἓνα ἀπὸ τὰ φάσματα τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐννοιολογικὰ ἀπὸ πολλοὺς σχετίζεται μὲ τὴ Γελλῶ. Ὁ Κ. Α. Ρωμαῖος π.χ., σὲ μελέτῃ του γιὰ τοὺς Καλικαντζάρους (Μικὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 294), δεχέται ὅτι ἡ Γελλῶ ἦταν ἄλλη ὑπόσταση τῆς Ἑλάτῃς ἢ ἓνα ἀπὸ τὰ σχετικὰ φάσματα. Στὸν Ἡσύχιον ἀναφέρεται: «Γελ(λ)ῶ· εἰδωλὸν Ἐμπούσης τὸ τῶν ἀώρων, τῶν παρθένων». Πβ. καὶ Φ. Κραυσόβλε, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α' Π, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 254.

1. Κλ. χφσ ἀρ. 2808, σ. 43 (συλλ. Ν. Ρουσσομυστακάκης, 1963).

2. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ τῶν περιφερειῶν Σητείας καὶ Μεραμβέλλου, Κρητικὴ Πρωτοχρονιά 1964, σ. 118.

3. Κλ. χφσ ἀρ. 3205, σ. 267 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1967).

4. Εἰρήνη Παπαδάκη, Λόγια τοῦ Στειακοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1938 (φωτομ. ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1975), σ. 135. Βλ. καὶ Εὐαγγελίας Φραγκάκι, ὁ.π., σ. 68. Ἀπὸ τὴν ἀντίληψη αὕτῃ προέρχονται οἱ φράσεις: «Ἔ! τὸν κακομοῖρη. Αὐτὸ τότε τρῶνε οἱ Γελλοῦδες καὶ δὲν κύνει χαέρι» (=προκοπή) (Κλ. χφσ ἀρ. 3205, ὁ.π., σ. 25) καὶ: «Δὲν ἔχει χαέρι ἀπάνω τση, λές καὶ τὴν ἀνεγλύψανε οἱ Γελλοῦδες» (Κλ. χφσ ἀρ. 3205, ὁ.π., σ. 173). Πβ.: «Τὸν ἔφαγε ἡ Γελλοῦ» (Κύθηρα· βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 658). Ἡ προσωνυμία «Γελλοῦ» θεωρεῖται στὴν περιοχή τῆς Σητείας ὕβρις καὶ προσάπτεται σὲ κακὴ καὶ δύστροπη γυναῖκα. Ἡ ἀντίληψη αὕτῃ εἶναι παλαιά, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ στίχοι στὸν Φορτουνάτο (ἐκδοσὴ Στ. Εανθουδίδου, στ. Α' 317):

Πάγω λοιπὸν μὰ τρέμουνι τ' ἀτζά μου 'πὸ τὴν πείνα,
νὰ πὰ γυρεύω μιὰ Γελλοῦ, ρουφιάννα καὶ ξοξίνα.

Βλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐξορκισμοὶ καὶ μαγικοὶ κατάδεσμοι ἐκ κρητικῶν χειρογράφων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. Γ'-Δ' (1941-1942), σ. 72.

5. Εἰρήνη Παπαδάκη, ὁ.π., σ. 135. Βλ. καὶ Ἐλενοθ. Κ. Πλατάκη, Ὀνό-

στις Λιθίνες. Αναφέρεται σὲ σπήλαιο πού βρίσκεται στὴν τοποθεσία «Στοῦ Παλαίτσα τῇ Ρίζα», σὲ ἀπόσταση τριῶν περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ βάθος δυσπρόσιτης χαράδρας¹ (Εἰκ. 1).

Σὲ ἄλλες διηγήσεις οἱ Γαλλοῦδες θεωροῦνται γυναῖκες «ποὺ φταρμίζουνε, τρῶνε ἀπὸ κακία ἢ ἀπὸ ἀγάπη»², γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρονται σὲ γηθειές (ἐπωδές) κατὰ τῆς βασκανίας:

*Ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα ἐλούστη, ἔχτενίστη,
στὸ χρυσό της θρονὶ ἐκάτσε,
καὶ περάσανε οἱ Γελλοῦδες, οἱ χειλοῦδες,
οἱ κακὲς μελανοχεῖλες...*³

Γιὰ προφύλαξη ἀπὸ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα ἡ ἐξουδετέρωση τῆς ὁλέθριας ἐπιρρείας της, πολλὰ εἶναι τὰ μέσα, μαγικοῦ κατὰ βάση περιεχομένου, πού χρησιμοποιοῦνται. Τὰ πιὸ συνηθισμένα προστατευτικὰ μέσα ἀποτελοῦν καὶ ἐδῶ μικροὶ σταυροί⁴, καθὼς καὶ φυλαχτά, πού κατασκευάζονται μὲ ποικίλους τρόπους καὶ τοποθετοῦνται στὰ ρουχαλάκια τοῦ βρέφους⁵.

Ἐνὰ ἀπλούστατο τρόπο κατασκευῆς φυλαχτοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἀναγραφή σ' ἓνα κομμάτι χαρτοῦ διὰφορῶν μαγικῶν συμβόλων ἢ καμμένων. Στὸ Κέντρο τῆς Σητείας, π.χ., «ὁ ἓνα χαρτὶ γράφουνε μὴ πεντάλφα καὶ τὸ κάνουνε φ'λακτάρι τοῦ κοπελιοῦ καὶ τὸ φοράει»⁶.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι λιγότερο ἢ περισσότερο σύνθετοι τρόποι γιὰ τὴν

ματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, Κρητολογία V (1977), σ. 167. Γιὰ τὸν «Γελλοῦδόσπηλιο» στὸ Χαμαίζι τῆς Σητείας (στὸ ὕψωμα «Λιόπετρο») βλ. στὸ ἔργο: Βασίλη Γ. Χαρωνίτη, Ἡ Κρήτη τῶν θρύλων, τόμ. Β', ἐκδόσεις Σμυρνιατάκης (Ἀθήνα 1988), σσ. 243-247 (λογοτεχνικὴ περιγραφή, μὲ μιὰ ἐξορριστικὴ εὐχή ἀπὸ τὸ νομὸ Λασιθίου, γιὰ «Γελλοδιασμένα» παιδιὰ, στίς σσ. 244-45).

1. Κλ. χρο ἀρ. 4167, σσ. 3-4, 15 κ.ά. (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1981).

2. Εἰρήνη Παπαδάκη, ὁ.π., σ. 135.

3. Εὐαγγελία Κουτουλάκη, Γηθειές ἐκ Κριταῆς Κρήτης, Λαογραφία 20 (1962), σ. 196, ἀρ. 1. Παραλλαγή τῆς ἐπωδῆς βλ. στὸν ἴδιο τόμο, σ. 197, ἀρ. 2· βλ. καὶ Γ. Περὰκη, Δημῶδες ἱατρικὴ, Ἀμάθεια Α' (1970), σ. 57, ἀρ. 3.

4. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ σταυροῦ πρὸς φύλαξη κλπ. τῶν παιδιῶν βλ. Ἀννας Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή... Α', Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, Τεύχος 1, Ἀθῆναι 1980, σσ. 114 κέξ.

5. Πβ.: «Πήγαινε (ἢ Μουσουμπιά) στὰ μωρὰ τὴ νύχτα. Ἄν δὲ φορούσανε φ'λακτάρι τὰ παίρνει καὶ ἀνὲ φορούσανε λύσσαγε ἀπὸ τὸ κακό της...» (Σλ. χρο ἀρ. 99, ὁ.π., σσ. 12-13).

6. Κλ. χρο ἀρ. 3205, ὁ.π., σ. 183. Γιὰ τὴ γενικώτερη μαγικὴ σημασία κλπ. τῆς πεντάλφας βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεκτα Γ', ἐν Ἀθῆναις 1931, σσ. 179-183.

Εικ. 1. 'Ο «Γελλουδόσπηλιος» (κάτω δεξιά) στις Λιθίνες Σητείας.

κατασκευή φυλαχτού. Ἔτσι στὶς Μαργαρίτες τοῦ Ρεθύμνου «παίρνουν ἓνα κομμάτι πρόσφορο καὶ τὸ βάζουνε σ' ἓνα μπλὲ πανὶ καὶ τὸ κόβουνε, νά 'χει τρεῖς γωνίες... Βάζουνε ἀκόμη ἄνθη Ἐπιταφίου, τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια τοῦ δεσπότη, ἀπὸ τὸ πετραχέλι τοῦ παπᾶ ἓνα κρουσιδάκι¹, σκόρδο καὶ μεγαλοπεφτιανό² ἀντίδωρο, ἓνα ψιχαλάκι³ κάρβονο, μιὰ καρφίτσα καὶ λουλάκι καὶ τὰ ράβουνε καὶ κάνουνε μιὰ θελίτσα καὶ τὸ τσητῶνε⁴ μὲ μπλὲ λογάδι⁵ στὸ μπέτη⁶ τοῦ κοπελιού⁷».

Στὸ Κουστογέρακο Χανίων, γιὰ ἐξουδετέρωση τῆς δαίμονος, ἡ ὁποία εἶχε θανατώσει τὰ προηγούμενα παιδιὰ ἐνὸς ζεύγους, ὁ ἄντρας «πῆγε καὶ πῆρε ἀπὸ σαράντα μονοστέφανα⁸ ἓνα δεκάρι⁹, ἓνα κοσάρι¹⁰, τὰ ζητοῦσε, καὶ ἔδωσε στὸ χρυσικὸ καὶ τὰ 'χυνε κ' ἔκαμε ἓνα σταυρὸ καὶ μετὰ ὅταν ἔμεινα ἔγκυα (ἀφηγεῖται ἡ γυναίκα του) τὸν ἐφοροῦσα καὶ ὅταν γεννήθηκε τὸ παιδί τὸν ἔβαλα σ' αὐτό¹¹».

Στὴ Μάζα Ροδοβανίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σταυρὸ κλπ. προστατευτικὰ μέσα, συνηθίζουν καὶ τρισάγια πάνω στὸ δῶμα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν κακοποιοὺ Νεράιδα νὰ μπῇ μέσα καὶ ἀκόμη «φράσσαν» τὰ δώματα μὲ θύμους, μὲ κλαδιά, γιὰ νὰ μὴν πηγαίνουν καὶ πατοῦν στὸ δῶμα καὶ εἶχαν κάμει τὸ τρισάγιο, μέχρι νὰ γλιτώσουν τὰ παιδιὰ, νὰ μεγαλώσουν¹². ὅπως δὲν μπορεῖ πλέον νὰ τὰ πειράξῃ ἡ

Νεράιδα¹²
ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. κομμάτι ἀπὸ κρούσσα (κρόσσα).
2. τῆς Μεγάλης Πέμπτης.
3. κομματάκι (βλ. D. Georgacas, στὸ *Grbis IV*, 1955, σσ. 103-104).
4. τοποθετεῖς (κυρίως: τεντώνω· γιὰ τὴ λ. βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 380.
5. νῆμα (βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι στὴν Ἰστορία, τόμ. 29, 1917, σ. 183).
6. μπέτης = στήθος. Εἰδικότερα γιὰ φυλαχτὰ (χαμαῖλια) στὴν Κρήτη βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Λαϊκὴ λατρικὴ, ἔ.π., σσ. 224-231.
7. ΚΑ. χφο ἀρ. 3359, σ. 109 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1968).
8. Δηλ. ἀπὸ ἀντρόγυνα, ποὺ ἄνδρας καὶ γυναίκα δὲν εἶχαν ξαναπαντρεφτῇ. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ σαράντα βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλήσι, ἐν Ἀθήναις 1939 (Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 4). Πβ. καὶ Μ. Πυτινάκης, ἔ.π., σ. 948, λ. *σαρανταστέφανο*, τό.
9. δέκα δραχμές.
10. εἴκοσι δραχμές· «κοσάρι» λέγεται καὶ ἓνα χρυσὸ τουρκικὸ νόμισμα· κατ' ἐπέκταση ὀνομάζεται ἔτσι καὶ οἱ εἰδους χρυσὸ νόμισμα, ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν κατασκευὴ περιδεραιού (Μ. Πυτινάκης, ἔ.π., σ. 48, στὸ λ.).
11. ΚΑ. χφο ἀρ. 2798, ἔ.π., σ. 143.
12. ΚΑ. χφο ἀρ. 2798, ἔ.π., σσ. 35-36. Ἡ ἐνέργεια νὰ δημιουργοῦν ἐμπόδια στὰ δώματα (χωμάτινες ἐπίπεδες στέγες) μὲ θύμους (θάμνους), κλαδιά κ.ἄ. τρόπους, θυμίζει ἀνάλογες μαγικὰς πράξεις, ὅπως π.χ. εἶναι τὸ ζώσιμο μὲ κερωμένο νῆμα μιᾶς ἐκκλησίας ἢ καὶ ὁλόκληρου συνοικισμοῦ, σὲ περίπτωσιν ἐπιδημίας κλπ. Θυμίζει ἐπίσης τὸν ἀρχαῖο περισχοινισμό, ποὺ γινόταν σὲ ὁρισμένους περιστάσεις ἢ ἐποχές· βλ. σχετικὰ: Γ. Α. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογραφία 7 (1923), σσ. 492-493· πβ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Β' (1904), σ. 1300 (ἀπόφραξή εἰσόδου μάντρας μὲ ἀσπαργγίδες, γιὰ νὰ μὴν μπαίνουν οἱ καλικαντζαράι). Τὸ 1964,

Ἐνίοτε οἱ προσπάθειες γιὰ ἐξουδετέρωση τῆς δαίμονος εἶναι περισσότερο πολὺ-πλοκές. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀπόστολοι Πεδιάδος Ἡρακλείου, ὅταν μιᾶς μάνας πέθαναν ἔντεκα στὴ σειρὰ παιδιά, οἱ δικοί της κατέφυγαν σὲ κάποιον μάγο τῆς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀπέδωσε τὴ συμφορὰ στὴ Μουσουμπιά, «διέταξε καὶ πῆραν ἑννέα κομμάτια σίδερο ποὺ προήρχετο ἀπὸ ἑννέα Μαρίες. Τὸ σίδερο αὐτὸ τὴν ἡμέρα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τὸ πῆραν σὲ σιδηροουργὸ καὶ αὐτὸς μὲ μιὰ πυρὰ (μιὰ φορὰ μπῆκε στὸ καμίνι) ἔκαμε ἕναν κρίκο. Μετὰ ἀπὸ σκελετὸ γαῖ-δουριοῦ πῆραν τὴ λεκάνη καὶ μαζὶ μὲ τὸν κρίκο ἔκαμαν ἕνα φυλαχτὸ καὶ εἶχε στὴ μέση μιὰ τρύπα. Τὸ παιδί, ἀμέσως μετὰ τὴ γέννησή του, πέρασε μέσα ἀπὸ τὴν τρύπα αὐτὴ ποὺ κρατοῦσαν δύο Μαρίες κάτω ἀπὸ τὴ λεχώ. Τὸ παιδί ἐβαπτίσθη ἀμέσως.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν βρεῖ μιὰ χελώνα ποὺ τὴν κρατοῦσαν μέσα σ' ἕνα τσικάλι. Τὴν ἔσφαξαν μὲ μαυρομάνιμο μαχαίρι καὶ ἔδωσαν ἑννέα σταγόνες αἷμα στὴ μάνα μαζὶ μὲ κρασί καὶ τὸ ἤπιε. Μὲ τὸ αἷμα ἄλειψαν ἐπίσης τὸ στῆθος τῆς γυναίκας καὶ τίς θηλές. Μὲ τὸ μαυρομάνιμο μαχαίρι χαράξαν κύκλο ἐντὸς τοῦ σπιτιοῦ στὴν ἀνατολική του πόρτα καὶ ἀμέσως μετὰ στὴν εἰσοδὸ καὶ μέσα στὸν κύκλο ἔσκασαν καὶ ἔθαψαν τὴ χελώνα. Ὅλα ἔγιναν νύχτα μὲ κλειστὰ πόρτες καὶ παράθυρα καὶ σιγὴ. Ὅταν ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, ἀκούστηκε παθεσὰ τραγῆμα στὸ παρῶν, ἀπόδειξε ὅτι ἔφυγε ἡ Μουσουμπιά». Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ γυναίκα κατόρθωσε μετὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὀκτὼ παιδιά, τὰ ὁποῖα ἔζησαν ὅλα, «πλὴν ἑνὸς διδύμου, γιατί δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις καὶ εἰς τὰ δύο παιδιά ὅλων τῶν παρῶν»¹.

Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ὅλη μαγικὴ πράξη ποὺ περιγράφηκε, ἐνισχύεται μὲ πολλὰ ἐπὶ μέρους μαγικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸ μαυρομάνιμο μαχαίρι², τὸ αἷμα τῆς χελώ-νας³, τὸ πέρασμα ἀπὸ κύκλο⁴ καὶ ἡ σιγὴ⁵.

σὲ λαογραφικὴ ἀποστολὴ μου στοὺς Παρανύμφους Ἡρακλείου, παρακολούθησα (φωτογράφηση-κινηματογράφηση) περισχοινισμό τοῦ χωριοῦ, γιὰ νὰ σταματήσῃ ὁ ἰσχυρὸς ἄνεμος, ποὺ ἐμπό-διζε τὸ λίκνισμα τῶν δημητριακῶν (Κλ. χρο ἄρ. 2884, σσ. 56-57, ἄρ. κινηματογράφησης 19).

1. Κλ. χρο ἄρ. 2867, σσ. 11-13 (συλλ. Ἐμμ. Σαμπαθιανᾶκης, 1964).

2. Βλ. Ἀ ν ν η ς Π α π α μ ι χ α ῆ λ, Ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων εἰς μαγικάς, δεισιδαίμονας καὶ ἄλλας ἐνεργείας εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου ΙΖ' (1964), σσ. 68 κέξ.

3. Αἷμα ἢ καύκαλο κλπ. χελώνας ἀναφέρεται πολλὰς φορὰς σὲ μαγικὰς πράξεις καὶ ἐνέρ-γειες· βλ. π.χ. Λαογραφία 6 (1917), σ. 659, τόμ. 8 (1921), σ. 329 κ.ά.

4. Πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ εἶδος τρυποπεράσματος, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Γ. Α. Μ έ γ α, Μα-γικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 5-6 (1943-44), σσ. 32-34 (=Λαογραφία 25, 1967, σσ. 507-509)· πβ. Τοῦ ἰ δ ί ο υ, Πα-ραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, ὁ.π., σσ. 499-503.

5. Ἡ σιγὴ ἔχει τὴ βαθύτερη ἐννοια νὰ ἐμποδισθῇ ἡ διατάραξη τοῦ τυπικοῦ τῆς τελετουρ-γικῆς πράξεως, ὥστε νὰ μὴ ματαιωθῇ ὁ ἐπιδικώμενος σκοπός. Γενικώτερα, πιστεύεται ὅτι ἡ

Για εξουδετέρωση της Γελλοῦς, ὅπως καὶ ἄλλων δαιμονίων ἢ ἀκόμη καὶ ἐπικίνδυνων ἑρπετῶν, χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποτρεπτικά καὶ διάφορες γηθειές. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ παρακάτω, ποὺ ἐκφωνοῦσαν ὡς εἶδος προσευχῆς πρὶν πέσουν γιὰ νὰ κοιμηθοῦν στὸ ὑπαιθρο, κυρίως στὰ ἀλώνια, τοὺς θερινοὺς μῆνες:

Ἄϊ - Γιώργη μετὰ σοῦ
καὶ κυρὰ πεντακλήσου,
δένε καὶ χαλίνωνε
τὸ Βραχνά¹ καὶ τὴ Γελλοῦ,
τὸν ὄφι καὶ τὴ λόχεντρα²,
τὸ σκορπιὸ καὶ τὴ σκουλόπετρα³,
τὸ μανρογαλίδι⁴ καὶ τὸ κολοβελονίδι⁵,
τὸ μικρὸ τὸ λιakonάκι⁶

σιωπὴ ἐνισχύει τὴ δύναμη τοῦ τελετουργοῦ (ἱερέα, μάγου κλπ.) γιὰ τὴν ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν πέραν τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ καὶ τὴν ἀμεση ἐπαγγέλλου μετὰ ὑπερφυσικῆς δυνάμεις (βλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, Τὸ «ἀμίλητο νερό» εἰς τὸν θάνατον τοῦ λαοῦ, Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 15-16, 1964, σ. 45).

1. Βραχνάς ἢ Βραχνῆς εἶναι ἡ προσήγορος τοῦ φυκτερινοῦ ἐφιάτη, τῆς ἀνίσχυρης ἀφύπνισης τοῦ κοιμωμένου· βλ. σχετικὰ Ν. Γ. Πιπλίου, Δοξασίαι περὶ ἐφιάτου, Λαογραφία 1 (1909), σσ. 361-363. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Κρήτη βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Ἡ δημώδης λατρικὴ τῆς Κρήτης, ὁ.π., σσ. 179-180. Γιὰ τὴν λατρικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου βλ. Δ. Κουρέτα, Ὁ ἐφιάτης. Συμπτωματολογία-Παθογένεια. Στὸν τόμο (τοῦ ἰδίου): Ψυχανάλυσις - Ψυχιατρικὴ, Νευρολογία, Ἀθῆναι 1975, σσ. 66-90.

2. λόχεντρα = ὄχεντρα, ὀχιά (ἐχίδια ὁ ἀμμοδύτης· βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Περὶ «δακνόντων ζώων» στὴν Κρήτη, Κρητικὴ Ἑστία, τεύχ. 214, 1977, σ. 593).

3. σκουλόπετρα = εἶδος ἀράχνης (πβ. Μ. Πιτυκάκη, ὁ.π., σ. 980, λ. σκουλοπετρίδα· σκουλόπετρα λέγεται κυρίως στὴ Δ. Κρήτη· βλ. Γ. Παγκάλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. 5β, ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 278).

4. μανρογαλίδι = εἶδος ἀράχνης.

5. κολοβελονίδι = εἶδος ἑρπετοῦ.

6. λιakonάκι· ὑποκοριστικὸ τοῦ λιakonί, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται δηλητηριῶδες (βλ. Ἐλεὺθ. Κ. Πλατάκη, Τὸ λιakonί τῆς Κρήτης στὴ Λαογραφία, Κρητολογία 9, 1979, σσ. 99-118. Πβ. Ἀχ. Δημητροπούλου, Οἰκολογικὸ ὁδοιπορικὸ στὴν Κρήτη. Περιοδ. «Ταξιδεύοντας», ἀρ. 42, 1980, σσ. 40, 45).

Ἀντίθετα μετὰ τοῦ συγκεκριμένου ἑρπετοῦ, στὴν Κρήτη γενικὰ πιστεύεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἰοβόλα φίδια. Σύμφωνα μετὰ μιὰ παράδοση: «Ὁ ἅγιος Παῦλος ἐλευτέρωσε τὴν Κρήτη ἀπὸ ἀρκοῦδες, λύκους καὶ ὄλα τ' ἄλλα θηρία, μὰ οὔτε φίδια φαρμακερὰ ἄφησε. "Ὅταν ἤρθε στὴν Κρήτη τὸν ἐδάγκασε ἓνα φίδι, καὶ ἂν καὶ ἦταν φαρμακερό, ὅμως δὲν τοῦ ἔκαμε τίποτε. Καὶ ἀπὸ τότε ὄλα τὰ φίδια στὴν Κρήτη δὲν εἶναι φαρμακερὰ» (Ν. Γ. Πιπλίου, Παραδόσεις, Μέρ. Α', σ. 110, ἀρ. 196). Ἡ παράδοση αὕτη ἀπηχεῖ παρόμοιαν ἀρχαία, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς «καθαράν ἐποίησε τὴν νῆ-

ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ πλακάκι,
ψυγημένα ¹, μαραμένα ²,
ὥστε νὰ βγεῖ ὁ ἥλιος πέντε κονταρόξυλα ³,
νὰ πάρει ἡ γρᾶ ⁴ τὴ ρόκα τση
κι ὁ γέρος τὸ ραβδί ντου,
νὰ σηκωθοῦν καὶ τὰ μωρὰ
ἀπὸ τὴν κοίμησή τους ⁵.

Ἄλλου ἡ γηθειὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐνέργειες, πού ἐπιτείνουν τὴν ἀποτελεσμα-
τικότητά της. Στους Ἀρμένους τῆς Σητείας π.χ., «Τετάρτη ἢ Παρασκευὴ παίρνομε
ἓνα κόσκινο, τὸ βάζομε πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ λέμε τὴ γηθειὰ:

Γελλούδα, ὅταν τὸ σκεφτεῖς
νὰ ρθεῖς νὰ μὲ πειράξεις,
μέτρησε τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ
τίς πέτρες καὶ τὰ ξέλα
καὶ τοῦ κοσκίνου τὰ πλοῦριά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

συν τῶν θηρίων» (Πολίτης, Παραδόσεις, ὁ.π., Μέρος Β', σ. 797· πρ. Γ. Κ. Σπυριδά-
κη, Ἡ λαϊκὴ ἐν Κρήτῃ λατρεία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, Πραγμένα Γ' Διεθνoῦς Κρητολογι-
κοῦ Συνεδρίου, ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. 280-281. Ἡ παραδοσι με διάφορες παραλλαγές εἶναι εὐ-
ρύτερα γνωστὴ στὸν νησιωτικὸ χῶρο· βλ. Στ. Δ. Ἡμελλου, Ἡ ἀπουσία θηρίων καὶ φιδιῶν
ἀπὸ τὰ νησιά κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Εὐρώπης, Ἐπε-
τηρίς ΚΑ. 25 (1977-80), σσ. 13-46 (= Τοῦ Ἰδίου, Λαογραφικά. Τόμος Α', Δημῶδεις παρα-
δόσεις, Ἀθήνα 1988, σσ. 178-208).

1. ψυγημένος < ψυγμένος < ψύγω = ψύχω (Ν. Ἀνδριώτης, Ἑτυμολογικὸ Λεξικό, ὁ.π.,
σ. 432, λ. ψύχω).

2. μαρμένος < μαραίνομαι = συρρικνοῦμαι.

3. Μέτρο τοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου στὸν ὀρίζοντα, συνεπῶς καθορισμός τῆς ὥρας. Γιά τὸν τρόπο
αὐτὸ μετρήσεως κλπ. βλ. Α. Ι. Θαβώρη, Τὰ ἐκφραστικά μέσα προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου
τοῦ ἡμερονοχτίου στὴν Ἀρχαία, Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα Ἑλληνικὴ, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 111. Βλ.
καὶ Ἰω. Τσιφετάκη, Τὸ μετρικὸ σύστημα στὴν Κρήτῃ, Κρητικὴ Ἑστία, τεῦχ. 162 (1966),
σ. 279.

4. γριά.

5. ΚΑ. χφο ἀρ. 2978, σ. 9, ἀρ. 7 (συλλ. Γ. Καλαμπόκης, Παρασπόρι Σητείας, 1965). Παραλ-
λαγές τῆς ἐπωδῆς αὐτῆς, πού ἀποτελεῖ καὶ μιὰ ἀπλὴ μορφή καταδέσμου (βλ. παρακάτω), ἀπὸ τὰ
χωριά Ζίρος Σητείας καὶ Καταλαγάρη Ἡρακλείου, βλ. ἀντίστοιχα: Ν. Ρουσσόμουστακά-
κη, Βασκανιές καὶ γηθειές, Κρητικὴ Ἑστία, τεῦχ. 128 (1963), σ. 323, ἀρ. 4 (=ΚΑ. χφο ἀρ. 2808,
ὁ.π., σ. 37, ἀρ. 4) καὶ ΙΑ. χφο ἀρ. 731, σ. 46 (συλλ. Ἑλένη Οὔστομανωλάκη, 1959). Βλ. καὶ
Π. Πατάκη, Τὸ λιανόνι, ὁ.π., σ. 114, ἀρ. 10.

*Κεῖνη τὴν ἡμέρα δὲν δίδουν τίποτα ἀπὸ τὸ σπῆτι, γιατί ἡ γηθεῖα δὲν πιάνει*¹.

Οἱ μαγικοὶ ἐξορκισμοὶ ἐπιτιμικοῦ καὶ προστακτικοῦ χαρακτήρα, θεωροῦνται ἐπίσης λίαν πρόσφορο μέσο γιὰ καταπολέμηση τῆς Γελλοῦς. Οἱ ἐξορκισμοὶ αὐτοὶ εἶναι παλαιότατοι καὶ διασώθηκαν ἕως σήμερα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους².

Ἡ εὐχή (=ἐξορκισμὸς) ποὺ ἀκολουθεῖ (Εἰκ. 2), περιλαμβάνεται σὲ ἀνέκδοτο χειρόγραφο (Σολομωνική) τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., ποὺ βρῆκα στὶς Βρύσες Μεραμπέλλου³. Στὸν ἐξορκισμό αὐτὸ διώχτης τῆς Γελλοῦς εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ἡ Γελλῶ παρουσιάζεται μὲ δώδεκα καὶ ἥμισυ δνόματα⁴.

1. ΚΛ. χρο ἀρ. 2809, σ. 21 (συλλ. Ἰω. Ἀποδιανάκης, 1964). Παραλλαγή ἀπὸ τὴ Σκοπὴ Σητείας βλ. ΚΛ. χρο ἀρ. 2808, δ.π., σ. 42. Ὁμοίως καὶ στὸ Καρύδι Σητείας «ἄμα ἔκλαιγε τὸ κοπέλι συνέχεια λέγανε πὼς τὸ πειράζανε οἱ Γελλοῦδες — σὰν μάτι ἦτονε — καὶ ἐβάζανε ἓνα κόσκινο πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ μετρούσανε τὰ τρύπες οἱ Γελλοῦδες καὶ δὲν ἤκλαιγε τὸ παιδί» (ΚΛ. χρο ἀρ. 2805, δ.π., σ. 183).

Ἡ τοποθέτηση κοσκίνου κλπ. θυμίζει ἀκόμη συνήθεια τοῦ Δωδεκάμερου νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς καλικάντζαρους δένοντας στὸ κρικέλι τῆς πόρτας ἓνα δαμάσκημο λινάρι, ὥστε, ὅσο νὰ τὸ ξεδιαλύγῃ ὁ καλικάντζαρος καὶ νὰ μεπρήσῃ τίς ἴνες τοῦ λινάριου, νὰ λαλήσῃ ὁ πατεινὸς ποὺ δαγκνέει μακριὰ τὰ δαμάσκημα, ἢ ἐξουθεσιάζουν τὸν καλικάντζαρο δένοντας τοῦ ἓνα κόσκινο νὰ μετρήσῃ τίς τρύπες τοῦ κλπ. (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Β', δ.π., σ. 1300, καὶ Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικὰ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956, σ. 39).

2. Ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐπίσημα δέκα μόνο ἐξορκισμοὺς (βλ. Θεοχ. Μ. Προβατὰς κη, Τὸ Πεδουλοχάρτι, δ.π., σελ. 402 καὶ 408. Πβ. καί: Μικρὸν Εὐχολόγιον ἢ Ἀγιασματάριον, Ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1988¹⁰, σσ. 262-273, 283-286 κ.ά.). Στὰ διάφορα ὅμως ἀπόκρυφα βιβλία (Σολομωνικὲς κ.τ.θ.) μὲ τὴ μορφή καὶ τὸν χιτῶνα τῶν ἐξορκισμῶν δίδονται, ὅπως εἶναι ἄγνωστό, κάθε εἶδους μαγικὰ στοιχεῖα, διηγήσεις καὶ εὐχὲς γενικά. Βλ. καὶ Στυλ. Π. Ντάντη, Ἀπειλητικὰ ἐκφράσεις εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυμβίους παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφάς, Ἀθήναι 1983, σσ. 142-151.

3. Στὶς σελίδες 47-49 (συμβατικὴ ἀρίθμηση). Πρόκειται γιὰ χαρτόδετο κώδικα, διαστάσεων 0,10 × 0,15 μ. κολοβό, μὲ ὑπάρχουσες σελίδες 64, ἐκ τῶν ὁποίων λευκὲς οἱ 9 τελευταῖες. Στὸ προτελευταῖο φύλλο καταχωρεῖται ἐνθύμηση τοῦ ἔτους 1804. Ἐμφανὴς ἡ βίαιη ἀποκοπὴ 4 σελίδων, πιθανῶς μὲ κάποιον ἐξορκισμό (σῶζονται ἴχνη σχεδίων). Ἄλλος κώδικας μὲ ὅμοια γράφῃ ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ τοποθετεῖται, βάσει σχετικῆς ἐνθυμήσεως, στὸ ἔτος 1728.

4. Ἡ δημοσίευση γίνεται μὲ ἀποκατάσταση ὀρθογραφίας καὶ στίξεως. Ἐντὸς ἀγκυλῶν σημειώνονται τύποι, ποὺ ἔκρινα ὅτι ἀντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς. Παραλλαγή τοῦ ἐξορκισμοῦ βρίσκεται σὲ νεώτερη Σολομωνική τοῦ 1891, ποὺ σῶζεται στὸ χωριὸ Βουλισμένη Μεραμπέλλου (βλ. Μαν. Παπαδογιάννη, Γύρω ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὸν κόσμον τῆς, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 152 καὶ 178. Πβ. καὶ Θωμᾶ Μ. Προβατὰς κη, Ὁ διάβολος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 117, σημ. 324).

κόσμος ἐν τοκεφάῳ σου· ὑπαγε
πάνω ἐπὶ τὸ βουνὸν ἔλαφος ἀνέφκ
καὶ ἄμε φάρα χορτάσε· καὶ ἀπὸ τῶν
δοῦρον τοῦ θύ· ὁ· ἄπεχε.

ὡς καὶ τὴν τῆς μιᾶς γελοῦς·
ὡς καὶ τὴν τῶν ἐκτοῦ ὀργάνου ὀρχάν
κεχός κεμικάκη καὶ ταπήθος τοῦ
αἵματός σου· καὶ ἀρχαῖον καὶ πύκτεν
αὐτὸς ὁ παρὶς ἀπὸ τῶν πύκτεν
κεχόν γελοῦς· ὡς καὶ ὁ δὲ μένι καὶ
χοῦθαι αὐτὸς ἀνὰ τὴν πεδὲ μόνει
παρὰ πλίσσας αὐτὸς βαθέας ηκτοῦ
ὑπέρχων δὲ ἐκ τῶν ποδῶν αὐτῆς·
αἰδέχαι τῆς κεφαλῆς αὐτῆς· καὶ ὁ
φαρμὸς αὐτῆς πεπρημένους·
κοῦν καὶ αὐτῆς πεπρημένους· καὶ
ἡ γλῶσσα αὐτῆς ἐκχεῖ τοῦ ἔξο τοῦ
τομάτος πύκτεν μίαν· καὶ κενὸν
μέγα

«Εὐχὴ ἐτέρα τῆς μιαιῶς Γελλοῦς

Ὡς κατήλθον [κατήρτον] ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἀρχάγγελος [ἀρχάνκελος] κὺρ Μιχαὴλ μετὰ πλῆθος στρατιᾶς ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων ἠπήντησεν αὐτὸ τὸ παμύαρον γύναιον τὸ ἐπιλεγόμενον γελοῦν· ὅλη ἀγριωμένη καὶ ἠκολούθουν αὐτὸ ἀναρίθμητοι δαίμονες· παραπλησιάσας αὐτῆς βαθέας νυκτὸς ὑπῆρχον δὲ ἐκ τῶν ποδῶν αὐτῆς αἱ τριχες τῆς κεφαλῆς αὐτῆς· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῆς πεπυρωμένους καὶ οἱ ὄνυχες [κονήχες] αὐτῆς πιθαμὴν μίας· καὶ ἡ γλώσσα αὐτῆς ἐκχέτο ἔξω τοῦ στόματος πῆχυν μίαν· καὶ καπνὸς μέγας ἐβγαίνει ἔξω τοῦ στόματος αὐτῆς· καὶ λέγει πρὸς αὐτὴν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ: Πῶθεν ἔρχει καὶ ποῦ πορεύει, πανμύαρον γύναιον, τὸ ἐπιλεγόμενον Γελοῦ; Ἀπεκρίθη καὶ λέγει: Ἐγὼ ἀπέρχομαι στὸν κόσμον ὡς ὄφις, ὡς δράκαινα, ὡς ἐρπετόν, ὡς μυῖαν [μίαν] πετομένην καὶ βρέφη πνίγω· γυναικῶν γάλα ξηράνω· μυαλὸν ταράξω· ρεματιζομένους ποιήσω· ὀφθαλμοὺς αἱματώσω· κοῖτες [κεῖ ταις] μιάνω· ἀδρόγυνα χωρίσω· ἀδελφοὺς ποιήσω σφαγῆναι· φίλους ἐχθροὺς ποιήσω· πρόβατα βοφίσω· βόας καταλύσω· καὶ πᾶσα κακὸν ποιήσω. Καὶ εὐθέως κρατήσας αὐτὴν ὁ ἀρχάγγελος κὺρ Μιχαὴλ ἐκ τῶν δεξιῶν αὐτῆς πλοκαμῶν καὶ λέγει αὐτῇ: Ἀνάγγειλόν μοι, παμύαρον γύναιον, τὰ δώδεκά σου ὀνόματα. Καὶ λέγει αὐτῇ: Μὴ μὲ κακοβασανίσεις καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ ἀναγγείλω τὰ δώδεκά μου ὀνόματα· τὸ α' ὄνομα ἐστὶ γελοῦ· τὸ β' ἀμφοῦ· τὸ γ' ἀβύξου· τὸ δ' μιαιῶ· τὸ ε' βρεφοπνιγούσα· τὸ ς' αἱματοπνιγούσα· τὸ ζ' παραφονκράστρα· τὸ η' μανταρέα· τὸ θ' ψευδομένη· τὸ δέκατον κασιταγού· τὸ ια' ἄρκτον καὶ μεσημβρία· τὸ ιβ' μαρμάλον· τὸ ἱμῖον πετομένη· ἀλλ' ὅπου εἰσὶν τὰ ὀνόματά σου, ἅγιε Ἀρχάγγελε, τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ οὐ μὴ προσέλθω οὐδεμὴ προσεγγίσω εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ ὁδεῖνα ἀλλὰ φεύξομαι ἀπὸ αὐτοῦ μίλια φ'. Εἰς (τὸ ὄνομα) τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἀμήν».

Ἡ παραπάνω εὐχὴ (ἐξορκισμὸς) παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ «Εὐχὴ τῆς Γυλοῦς», ποὺ διέσωσε ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Καὶ σ' αὐτὴ διώχτης τῆς Γελλοῦς εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ, ὁ ὁποῖος τὴ συνέλαβε καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ ὁμολογήσῃ τὰ δώδεκα καὶ ἡμισὺ τῆς ἐπίσης ὀνόματα¹. Σὲ ἄλλους ἐξορκισμοὺς τὰ ὀνόματα τῆς Γελλοῦς φθάνουν τὰ ἐβδομήντα δύο², μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκατάληπτα, ὅπως

1. Κ. Σάθας, δ.π., σσ. 576-577, ἀρ. 2.

2. Βλ. π.χ. Δ. Οἰκονομίδου, Ἐξορκισμοὶ καὶ ἰατροσόφια ἐξ Ἑπειρωτικοῦ χειρογράφου, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Η' (1953-54), σσ. 19-22 («Τῆς στρίγκλας ξόρκιν»)· γιὰ τὴ σημασίαν τοῦ ἀριθμοῦ βλ. Γ. Κ. Σπυρίδακη, Ὁ ἀριθμὸς ἐβδομήκοντα δύο. Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον, Ἀθῆναι 1940, σσ. 409-418. Ἀναφέρονται ἐπίσης σαράντα ἑνα ὀνόματα τῆς δαίμονος (βλ. Σπ. Λάμπρου, στὸν Ν. Ἑλληνομνήμονα Α', 1904, σ. 507: «Περὶ τῆς Γυλοῦς»), καθὼς καὶ εἴκοσι (Δ. Οἰκονομίδης, δ.π., σ. 22). Πβ. καὶ Α. Delatte, Anecdota Atheniensia. Τόμ. I, Liege-Paris 1927, σ. 99. Ἀπὸ Κυπριώτες χρονογράφους ἡ Γυλοῦ παρουσιάζεται ἐπίσης μὲ

συχνά συμβαίνει σὲ μαγικά κείμενα. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ πρέπει, καθὼς πιστεύεται, νὰ ἐκφωνοῦνται ὅλα, γιατί διαφορετικὰ ὁ ἐξορκισμὸς χάνει τὴ δύναμή του καὶ ἡ Γελλῶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνεργήσῃ βλαπτικὰ μὲ τὴ μορφή καὶ τὸ ὄνομα ποὺ παραλείφθηκε.

Σὲ ἀνάλογον ἐξορκισμό, ποὺ διέσωσε ἐπίσης ὁ Ψελλὸς μὲ τὸν τίτλο «'Αποστροφή τῆς μιαιῶς καὶ ἀκαθάρτου Γυλλοῦς», φαίνεται νὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ παρακάτω τμήμα γηθειᾶς «Γιὰ τὸ θιαρμό» (βασκανία), σὲ χρῆση στὸ χωριὸ 'Ασῆ Γωνιά Χανίων:

Ὡς ἦσαν οἱ πέντε ἀδελφοί
 κ' εἶχανε μιὰν ἀδερφή,
 τὴν κεῖνὰ Μελετηνή.
 Ἐννιὰ παιδάκια εἶχεν
 κανένα δὲν τσ' ἀπόμεινε.
 Πύργο χρυσὸ ἐκάναν
 καὶ μέσα τὴν ἐβάλανε οἱ γι-ἀδερφοὶ τῆς.
 Καὶ χάρι Θεοῦ εὐρέθη βαρεμένη¹
 καὶ ἐγέννησε ἄρσενικό παιδί.
 Κι ἀκάρσανε οἱ γι-ἀδερφοὶ τῆς καὶ ἐτρέχανε,
 τὰ δόσια² νὰ δώσουν.
 τσι χαρὲς νὰ κάμουν.
 Κατὰ χάρις Θεοῦ ἐχτυπήσανε τὴν πόρτα
 καὶ τὴ βρήκανε σφαλιχτή³.
 —'Ανοιξέ μας, ἀδερφή μας,
 τὰ δόσια νὰ δώσουμε,
 τσι χαρὲς νὰ κάμουμε.
 —Δὲ σᾶς ἀνοίγω, ἀδερφιά μου,
 γιατί 'ναι ἡ Σούδα, ἡ Μούδα,

δωδεκάμισι μορφές-ὀνόματα (βλ. Κ. Π. Χ α τ ζ η ι ω ἄ ν ν ο υ, Τὰ ἐν διασπορᾷ, Λευκωσία 1969, σσ. 52-53). Ἐξορκισμὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Κατσιδόνι Σητείας «Διὰ τσι Γελλοῦδες», ὅπου ἀναφέρονται ἐπίσης δώδεκα καὶ ἡμισυ ὀνόματα, βλ.: Γ. Κ. Σ π υ ρ ι δ ἄ κ η, Ἐξορκισμοὶ καὶ μαγικοὶ κατάδεσμοι ἐκ Κρητικῶν χειρογράφων, ὁ.π., σσ. 61-52. «Φυλακτήριον (=ἐξορκισμὸς) τῆς μιαιῶς Ζηλοῦ» ἀπὸ τῆς Ἀρχάνης Ἡρακλείου, βλ. στὸ περιοδ. «Ἑλληνικὴ Ψυχὴ», τευχ. 1 (1971), σσ. 58-59 (Ζηλοῦ < Γίλοῦ, μὲ προφορὰ τοῦ γ ὡς ζ, ποὺ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ γραπτὴ ἀπόδοση τοῦ ὀνόματος).

1. ἔγκυος (βαρεμένη < βάρος, ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ ἐμβρύου).
2. τὰ δῶρα, τὰ διδόμενα (δόσια < δόσα < δίδω).
3. κλειστή (σφαλίζω < ἀσφαλίζω).

ἢ κακιά γειτόνισσα,
καὶ θὰ μπεῖ,
νὰ μοῦ πάρει τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο ¹.

—“Ανοιξέ μας, ἀδερφή μας,
κι ἐμεῖς κρατοῦμε κονμπούρια, μαχαίρια, σκαπέτια ²
νὰ τήνε σκοτώσουμε.

Ἐκείνη δὲν ἐγίνη μουλάρι γῆ μουσχάρι
νὰ μπεῖ νὰ τσῆ πάρει
τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο,
μόν' ἐγίνη μύγια
καὶ μπῆκε κοιλιὰ - κοιλιὰ τ' ἀλόγον
καὶ τσῆ πήρε τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο.

—Γλακάτε ³, ἀδέρφια μου,
πρὶν τὸν ποταμὸ περάσει,
πρὶν στὸ σκαμνὶ τζη κάτσει,
πρὶν τὸν ἄντρα τζη ἀγκαλιάσει,
νὰ τσῆ πάρετε τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο.

Ἐγλακοῦσαν καὶ τὴν ἐφτάξανε,
πρὶν τὸν ποταμὸ περάσει,
πρὶν στὸ σκαμνὶ τζη κάτσει,
πρὶν τὸν ἄντρα τζη ἀγκαλιάσει.

—Νὰ μᾶσε δώσεις τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο,
ἀπὸν πήρες τσ' ἀδερφῆς μας.

—“Α δύνασθε σεῖς νὰ ξεράσετε
τσῆ μάνας σας τὸ γάλα,
δύναμαι κι ἐγὼ νὰ ξεράσω

1. συνωροκαμωμένο=αὐτὸ ποὺ ἔχει γεννηθῇ στὴν ὥρα, τὸ νεογέννητο (σὺν + ὥρα· βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ α κ ι, Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι Α', ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 223 κέξ.).

2. σκαπέτι = σκαπάνη.

3. γλακῶ = τρέχω (<ἐκ-λακῶ· βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ α κ ι, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 67).

τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
 τὸ συνωροκαμωμένο.
 Ἐγναιέρανε γρνιασμένοι, χτικιασμένοι.
 Κατὰ χάρις Θεοῦ εὐρέθη μιὰ προβατίνα,
 φοτισμένη, βαρεμένη
 καὶ ἀρμέγουνε στοὶ καταπαλάμες¹ ντως τὸ γάλα,
 καὶ τσῆ τὸ πῆγανε καὶ τό 'πνε
 καὶ ἀνατρόπιασε² ἀπὸ τσὶ ἐβδομήντα δυό τζη φλέγες
 κι ἐξέρασε ὀφιδάκια, λακονάκια
 κι ἓνα παλικαράκι μὲ τ' ἄρματα ζωσμένο³.

.....

Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Ψελλοῦ, «ἐπὶ τῆς βασιλείας Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως ἦν τις γυνὴ ὀνόματι Μελετινὴ, ἣτις ἐγέννησεν παιδία ἕξ, καὶ συνέλαβεν αὐτὰ ἢ μιὰ καὶ ἀκάθαρτος Γυλλοῦ...». Διῶκτες τῆς ἐδῶ ἀναφέρονται οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μελετινῆς ἅγιοι Σισίνιος, Σίνης καὶ Ζηνόδωρος, οἱ ὅποιοι καὶ ἐβασάνισαν τὴ Γυλλοῦ, μέχρις ὅτου δώσει ζωντανὰ πίσω τὰ παιδία τῆς ἀδελφῆς τους. «Τότε ἡ μιὰρὰ λέγει στοὺς ἁγίους: Ἄγιοι τοῦ Θεοῦ, ἀδύνατον ἐστὶ δοῦναι τὰ παιδία, εἰ μὴ πῶς γάλα ἐκ τῶν μασθῶν Μελετινῆς». Ἀφοῦ ὁ ἅγιος πῆρε γάλα ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του, «ἔλθων αὐτὸς εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐκράτησαν τὴν μισθῶν, καὶ ποτίσαντες αὐτὴν τὸ γάλα, καὶ κατ' οἰκονομία Θεοῦ ἐξέρασαν τὰ παιδία ζῶντα...», στὴ συνέχεια αὐτὴ ἀναγγέλλει τὰ δώδεκα καὶ ἡμισυ ὀνόματά της⁴.

Περὶ σσότερο ὅμως ἀποτελεσματικὸ κατὰ τῆς Γελλοῦς ἀπὸ ὅποιοδῆποτε ἄλλο μέσο θεωροῦνται οἱ κατάδεσμοι, μαγικοὶ τρόποι προκλήσεως κακοῦ, γνωστοὶ ἀπὸ

1. πάνω στὶς παλάμες τῶν χειρῶν τους.

2. πῆρε διαφορετικὴ, τρομαγμένη ἔκφραση.

3. Κλ. χρο ἀρ. 2799, σσ. 45-50 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1964).

4. Κ. Σάθας, δ.π., σσ. 573-575 (στὶς σελ. 576-578: «Εὐχὴ τῆς Γυλλοῦς, ὡς ἀνωτέρω, «Εὐχὴ ἐτέρα τῆς Ἀβιζοῦς ἐξορκισμός», «Ἐξορκισμός τῆς Γυλλοῦς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μάμαντος». Παραπλήσιο ἐξορκισμὸ ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα τῆς Κρήτης βλ. Ἰω. Ζωγράφου, Ἡ Γυλλοῦ. Φυλακτῆριον, Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', ἀρ. 73 (1910), σσ. 572-573. Ὁ ἐξορκισμὸς αὐτὸς παρουσιάζει πρόσθετο ἐνδιαφέρον, διότι περιέχει καὶ τὴν ἀγιολογικὴ παράδοση, ὅτι ἡ πεῦκος, πού ἀπέκρυψε τὴν παρουσία τῆς Γελλοῦς, καταράστηκε ἀπὸ τοὺς ἁγίους Σισίνιο καὶ Ζηνόδωρο, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἐλιά, πού μαρτύρησε τὴ διέλευση τῆς δαιμονος ἀπὸ κοντά της, εὐλογήθηκε: «ἀνθίσης καὶ καρποφορήσης καὶ ὁ καρπὸς σου βρωσὶς ἀνθρώπων» ἐλθεῖν καὶ τὸ ἔλαιόν σου συναχθήσεται». Στὸν ἐξορκισμὸ αὐτὸ ἡ Γυλλοῦ παρουσιάζεται ἐπίσης μὲ δώδεκα καὶ ἡμισυ ὀνόματα. Γιά τὴν παραπάνω παράδοση βλ. Στ. Δ. Ἡμέλλου, Ἐξορκισμὸς τῆς Γελλοῦς ἐκ χειρογράφων ἐξ Ἀμοργοῦ, Ἐπετ. Λογογρ. Ἀρχεῖου ΙΖ' (1964), σ. 49.

τις διάφορες Σολομωνικές. Με αὐτούς πιστεύεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ὅχι μόνο ἡ ἐξουδετέρωση τῆς βλαπτικῆς ἐπῆρειας τῆς παιδοκτόνου δαίμονος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς υἱείας τοῦ γιλλουδιασμένου παιδιοῦ.

Οἱ κατάδεσμοι, γνωστοὶ περισσότερο μὲ τὰ δνόματα δεσίματα καὶ καρφώματα, βασίζονται στὴν πρόληψη ὅτι εἶναι δυνατόν μὲ διάφορα μέσα νὰ ἐπιφέρῃ κανεὶς βλάβη στοὺς ἐχθροὺς του. Πρόκειται γιὰ τρόπο συμπαθητικῆς μαγείας παμπάλαιον ἐπίσης καὶ πάγκοινον¹.

Χαρακτηριστικὸ σύγχρονο κάρφωμα δίνει ἡ ἐπόμενη περιγραφή ἀπὸ τοὺς Σκλάβους τῆς Σητείας, ἓνα μικρὸ, σχεδὸν ἀπομονωμένο χωριὸ μὲ ἐλάχιστους κατοίκους. Ἡ ἀφήγηση ἔγινε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1982 ἀπὸ γραῖα ἡλικίας τότε 92 ἐτῶν, ὅταν, στὸ πλαίσιο λαογραφικῆς ἔρευνάς μου στὴν περιοχὴ, τὴν ἐπισκέφτηκα στὸ σπῖτι της καὶ παρατήρησα στὴν ἄκρη τοῦ τζακιοῦ ἀφημένη μιὰ ἀθανатоκρομνύδα², μὲ μπηγμένα ἐπάνω της κομμάτια καλάμι (Εἰκ. 3-4). Ὅπως μοῦ ἀφηγήθηκε ἡ πληροφορητριά μου: «Ἄμα κλαίει τὸ κοπέλι καὶ δὲν κοιμᾶται, ἔχει Γελλοῦδες. Βγάζεις μιὰ ἀθανатоκρομνύδα καὶ βρίσκεις ἓνα μονοκόντυλο καλάμι καὶ βγάζεις ἑπτὰ τσιμπίδες. Ἐπειτα βγαίνει ἀνάδια στὴ θάλασσα, προπάτων Τετάρτη καὶ Σάββατο, καὶ νὰ εἶναι λίγωση³ καὶ λένε τὸ κοπέλι, ὅς ποῦμε Μαράλη, καὶ λέω:

Στ' ὄνομα τοῦ Μαράλη θά καρφώσω τὴ Γελλοῦδα,
τὴ Φρυδοῦ, τὴν Ντωταλοῦζοῦ,
τὴν κακὴ συνερία⁴ τοῦ κόσμου,
νὰ ἀφήσει τὸ παιδί ἡσυχό,
νὰ κοιμᾶται, νὰ μερώνει
καὶ νὰ μεγαλώνει.

Τρεῖς φορὲς σὲ κάθε τσιμπίδι λὲς αὐτὲς τσι λέξεις. Καὶ καρφώνει τσι τσιμπίδες στὴν κρομνύδα. Ἐφτὰ τσιμπίδες εἶναι ἀπὸ τρεῖς φορὲς, εἰκοσιμία φορὲς τὸ λές. Μετὰ

1. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογραφία 8 (1921-25), σσ. 302-346, καὶ τόμ. 9 (1926), σσ. 52-108, 450-506.

2. ἀθανатоκρομνύδα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ δημῶδη δνόματα τῆς σκίλλης (Scilla ἢ Urginea maritima). Στὸ βολβοφόρο αὐτὸ φυτὸ μὲ τὴ θαυμαστὴ ιδιότητα νὰ βλαστάνῃ καὶ ἀποκομμένο ἀπὸ τὴ μητέρα Γῆ, ἀποδίδονται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἐξαιρετικὲς ιδιότητες, ἀποτρεπτικὲς τοῦ κακοῦ, θεραπευτικὲς, ἐξαγνιστικὲς κλπ. (Βλ. Anna J. Papamichael, Birth and plant symbolism. Symbolic and magical uses of plants in connection with birth in modern Greece, Athens 1975, σσ. 75-77. Γιὰ τὴν Κρήτη εἰδικότερα, βλ. Εὐαγγελεῖας Κ. Φραγκάκης, Συμβολὴ εἰς τὴν δημῶδη ὁρολογίαν τῶν φυτῶν, Ἀθήναι 1969, σσ. 57-58· βλ. καὶ Μ. Πιττακάκη, ὁ.π., σ. 187, λ. ἀσκελετούρα).

3. Γιὰ τὴ φθίνουσα σελήνη, πβ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἐξορκισμοί, ὁ.π., σ. 72.

4. κακὴ συνερία = ὑποπτὴ συνεργασία (<συνεργῶ).

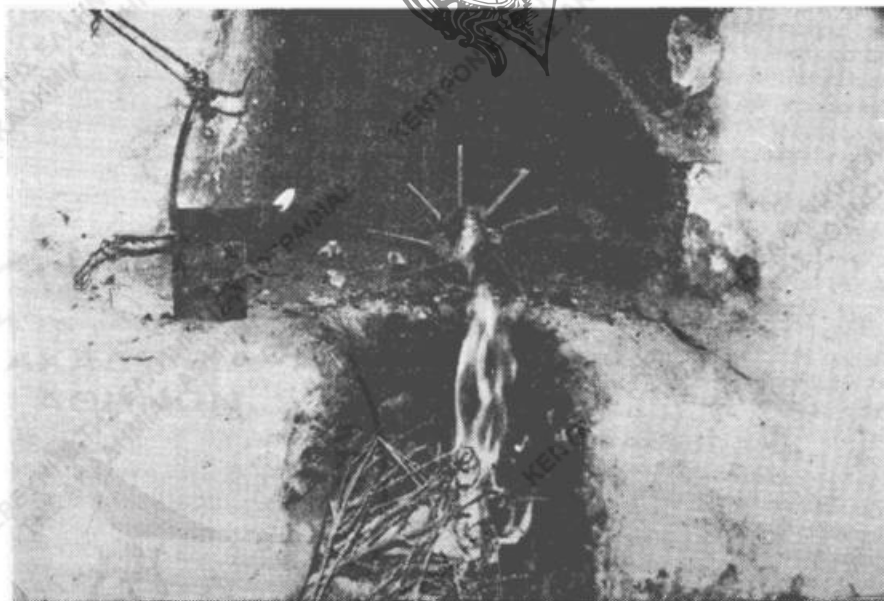

Εικ. 3. «Κάρφωμα» τῶν Γελοῦδων πρὸς Σκλάβους Σητείας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Εικ. 4. Ἡ «ἀθανατοχρομμύδα» μὲ τὰ καλάμια πάνω της, στὴν «παραστιὰ» (τζάκι, ἐστία) τοῦ σπιτιοῦ (Σκλάβοι Σητείας).

τὴν κρομμύδα θὰ τὴ βάλεις πάνω στὸν παραστάτη¹ ἢ κοντὰ στὴν παραστιὰ² τρεῖς βραδιὲς καὶ μετὰ τὴν πετοῦν ἔξω. Τὴ βραδιὰ αὐτὴ νὰ μὴ δώσεις τίποτε ἀπὸ τὸ σπῆτι.

Προχθὲς κάρφωσα τσί Γελλοῦδες τοῦ Μανωλάκι τοῦ ἀγγόνου μου, πού 'χε Γελλοῦδες. Φταρμίζον τὸ παιδί, τὸ γλωσσοτρῶνε καὶ τυχαίνει ἓνα κακὸ μάτι καὶ πιάνουνε τὸ παιδί οἱ Γιαλλοῦδες»³.

Ἀνάλογα μὲ τοὺς Σιλάβους γίνεται τὸ «κάρφωμα» καὶ στὶς Λιθίνες, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα χωριά τῆς ἴδιας ἐπαρχίας, ὅπως στὰ Κελλάρια⁴ καὶ τὴ Σφάκια⁵, ἐπίσης καὶ στὸ χωριὸ Χριστὸς Ἱεραπέτρας⁶. Ἔτσι, στὶς Λιθίνες (Εἰκ. 5) «πᾶνε καὶ βροῖσκουνε μιὰ ἀθανατοκομμύδα καὶ ἀπόι⁷ πελεκοῦνε ἐννιά τσιμπίδες καλάμι καὶ καρφώνουνε τσί Γελλοῦδες στὴν ἀθανατοκομμύδα καὶ λένε:

Ἐπαὲ καρφώνω τὸ Γέλλονδα,
τὰ Γελλοῦδια,
τὰ μικρὰ Γελλοῦδάκια,
τὰ μάθια ντως,
τὰ δόντια ντως,
τὰ νύχια ντως,
νὰ λείφουνε ἀπὸ τὸ παιδί σου,
ἀπὸ τὸ παιδί μου,
τὴν κατὰ μου,
τὸ γάιδαρό μου,
τὰ μνιαρά μου⁸.

Τρεῖς φορὲς τὸ λές, Τετάρτη ἢ Σάββατο πρέπει, καὶ νὰ 'ναι λίγωση τὸ φεγγάρι.
Ἄμα τὸ λένε θωροῦνε τὴ θάλασσα, σ' ἀνατολικὸ μέρος νὰ 'ναι. Μετὰ κρεμοῦνε τὴν ἀθανατοκομμύδα ἀπὸ κάτω στὴν καμινάδα καὶ δὲ δίδουνε πρᾶμα ἐκεῖονά τὸ βράδυ,

1. παραστάτης = τὸ μέρος πού τοποθετοῦν τὸ τσουκάκι γιὰ νὰ μαγειρέψουν.

2. παραστιὰ = τζάκι (γιὰ τὴ λ. βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, δ.π., σ. 313· βλ. καὶ Γ. Ν. Αἰκατερινίδη, Τὰ «καμαρόσπιτα» τοῦ Καρυδίου Σητείας, Ἑπετ. ΚΛ. 22, 1969-72, σ. 37).

3. ΚΛ. χφο ἀρ. 4188, σσ. 38-39 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης).

4. ΣΛ. χφο ἀρ. 710, σσ. 77-78 (συλλ. Μαρία Καφφεισάκη, 1969). Πρὶν «δέσουν» τίς Γιαλλοῦδες, γίνεται καὶ ἐδῶ ἡ δοκιμασία μὲ τὸ κόσκινο: «Γιὰ νὰ δοῦνε ἂν εἶχε τὸ κοπέλι Γιαλλοῦδες, ἤβανε ἢ μίνα ντον ἓνα κόσκινο ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ τὴ νύχτα ἢ Γилоῦ ἀντὶ νὰ πειράζει τὸ κοπέλι πάει καὶ μετρᾷ τσί τρύπες τοῦ κοσκίνου κι ὥστε νὰ τσί ἀπομετρήσει ξημερώνει καὶ δὲν τὸ ἀγγρίζει καὶ κοιμᾶται· ἄμα δὲν ἤκλαιγε κεινὰ τὴ νύχτα, ἦταν γιλοιδισμένο» (δ.π.).

5. ΚΛ. χφο ἀρ. 2807, σ. 22 (συλλ. Αἰκατερινὴ Δανδουλᾶκη, 1964).

6. ΚΛ. χφο ἀρ. 3334, σσ. 21-22 (συλλ. Καλλιόπη Τζανιδάκη, 1968).

7. ἀπόι(ς) = μετὰ.

8. τὰ μ(ν)ιαρά: ἀρχικά, ἀκάθαρτα καὶ ρυπαρὰ ὄντα, κυρίως ἐρπετὰ καὶ σαρκοφάγα μικρὰ ζῶα. Μετὰ, κατ' ἐπέκταση, τὰ ζῶα γενικῶς (βλ. καὶ Μ. Πιτυκάκη, δ.π., σ. 625, στὸ λ. μαρά).

οὔτε βγάζουνε, οὔτε παίρνουνε. Ἐκεινὰ ἡ γυναῖκα ἀπὸν θὰ ρθεῖ νὰ ζητήσει προῖμα, αὐτὴ 'ναι πὺν τὸ τρώει τὸ παιδί»¹.

Εἰκ. 3. «Καρφώμα» τῶν Γελλῶν ἀπὸς Αἰθίνες Σητείας.

Δὲν ἐπεκτείνομαι γύρω ἀπὸ τὴν πίστη τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν δράση τῆς παιδοφθόρου Γελλοῦς. Παραδόσεις, ἐπωδές, ἐξορκισμοί, καρφώματα καὶ λοιπὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ἡ πίστη αὐτὴ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ διατηρῆται ζωνρὴ στὸ Νησί, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους².

Θυμίζω μόνο ὅτι ἡ δοξασία γιὰ τὴ Γελλῶ συναντᾶται καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο, σὲ βαλκανικοὺς καὶ ἄλλους λαούς. Κατὰ τὴν ἐπικρατέστερη ἄποψη, ἡ λέξη σχετίζεται μὲ τὴ βαβυλωνιακὴ *Gellou*, ὄνομα δαίμονος κακοποιοῦ, πὺν μεταμορφώνεται σὲ πάνθηρα καὶ ἀπάγει τὰ μικρὰ παιδιὰ³.

1. ΚΑ. χφο ἀρ. 3205, δ.π., σ. 287· βλ. καὶ σ. 25, 117, 118. Πβ. καὶ Εἰρήνη Παπαδάκη, δ.π., σ. 136.

2. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν Γ' (1940), σ. 10. Πβ. Ἐμμ. Παπαδάκη, Μορφὰι τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος κατὰ τὰς γραμματικαῖς πηγὰς. Ἀθῆναι 1976, σ. 118.

3. Δ. Β. Οἰκονομίδης, Ἡ Γελλῶ, δ.π., σσ. 227-228.

Ἡ διάσωση τῆς δοξασίας αὐτῆς στὴν Κρήτη πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ὄχι μόνο στὴν παραδοσιακὴ πολιτιστικὴ συντηρητικότητα τῶν κατοίκων της, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαρξὴ πολυάριθμων Σολομωνικῶν, οἱ ὁποῖες μὲ τὸ περιεχόμενό τους συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση καὶ τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ Γελλῶ.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἀρχαίας ὀνομασίας τῆς δαίμονος στὶς ἀνατολικὲς μόνο ἐπαρχίες τῆς νήσου. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μπορεῖ βέβαια νὰ προστεθῇ στὶς πολιτιστικὰς διαφορὰς καὶ ἰδιαιτερότητες ποὺ παρατηροῦνται μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Κρήτης¹. Περαιτέρω ὅμως ἔρευνα στὸν εὐρύτερο νησιωτικὸ χώρο τοῦ Αἰγαίου ἴσως ὀδηγήσει ὄχι μόνο σὲ περισσότερο ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ νέες ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ γενικὰ τὸ θέμα Γελλῶ².

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Βλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδη, Λαϊκὸς πολιτισμὸς [Κρήτης]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο: Κρήτη, Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς. Τόμ. Β', Ἡράκλειο 1988, σ. 523 (ἐκδότης: Σύνδεσμος Τοπικῶν Ἐνώσεων Δήμων καὶ Κοινοτήτων Κρήτης).

2. Πβ. π.χ. τὴ μελέτη: Κ. Π. Χατζηγιάννου, Εἶναι ἡ Γελλῶ - Γυλλοῦ δαιμονικὴ προσωποποίηση τῆς Μεσογειακῆς ἀναιμίας; Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Κυπριακῆς Λαογραφίας (Λεμεσός, 20-25 Μαΐου 1978), Λευκωσία 1985, σσ. 201-205 (= Λαογραφικὴ Κύπρος ΙΕ', 1985, τεύχ. 35, σσ. 1-4).

RÉSUMÉ

Ghellò dans la tradition populaire de Crète

par Georges Aikaterinidis

Dans cet article nous étudions les croyances du peuple crétois, en particulier celles des habitants de la partie orientale de la Crète, qui concernent Ghellò. Celle-ci est considérée comme une puissance maléfique, une espèce de démon personnifié sous l'aspect d'une femme laide qui provoque la mort ou la cachexie des nouveau-nés et des petits enfants.

Nous citons des récits populaires concernant Ghellò et publions des textes d'exorcismes contenus dans de livres magiques connus sous le nom de «Sotomoniques». Nous énumérons les divers moyens qu'utilisent les mères pour la protection de leurs enfants et donnons la description des procédés magiques utilisés, même aujourd'hui, pour le traitement des enfants qui se trouvent sous l'influence nuisible de Ghellò. Les croyances relatives à Ghellò nous sont parvenues directement de l'antiquité. La plus ancienne mention du dit démon se trouve chez la poétesse Sappho de Lesbos (VIII-VII siècle avant J. - C.). Michel Psellos, homme de lettres byzantin (11e s.) mentionne, lui aussi, Ghellò et les croyances de ses contemporains relatives à elle. Ces croyances ne diffèrent pas de celles que nous découvrons de nos jours.